

„Aktivisté v oblasti klimatu jednají z podobných důvodů jako někdo, kdo nosí hodinky Rolex“

Filozof Hanno Sauer vysvětluje, jak nás ovlivňuje soutěž o společenské postavení a proč tento tlak neustále roste. A také to, zda Němci přisuzují švýcarskému přízvuku určitý status.

Hanno Sauer (nar. 1983) je profesorem filozofie na Univerzitě v Utrechtu. Patří k nejvýznamnějším osobnostem mladší generace v oblasti výzkumu morálky a chování. Ve svých široce uznávaných knihách „Morálka. Vynález dobra a zla“ a ve svém nejnovějším díle „Třída“ popisuje hodnoty a sociální struktury. Sauer analyzuje dané jevy komplexním a náročným způsobem, který je však zároveň zábavný, vtipný a často provokativní.

Pane Sauere, nosím hodinky Casio F91W, které jsem koupil na Amazonu za asi 15 franků. Co si myslíte o člověku, který nosí takové hodinky?

Hodinky mají klasický design, fungují skvěle a baterie vydrží bez problémů pět let. I z estetického hlediska je to velmi dobrá volba. Proto bych řekl: skvělé.

Děkuji. Ale u tak levných hodinek byste přece mohl předpokládat, že jejich nositel vydělává málo a patří proto do sociální vrstvy s omezenými ekonomickými prostředky a nízkým společenským postavením.

Myslím, že je to často přesně naopak: Takové hodinky nosí spíše člověk, který nemusí nic dokazovat a kterému nevadí, jak jsou levné. Je to téměř ironická volba, kterou člověk dává najevo: Nemusím se chlubit drahými hodinkami, nejdůležitější je pro mě design. K rozpoznání kvalit modelu Casio F91W je zapotřebí určité estetické a kulturní znalosti. To je nezávislé na ceně.

Vaše kniha „Klasse“ se zabývá symboly společenského postavení, soutěží o prestiž a příslušností k určité společenské třídě. Jsou symboly společenského postavení v naší společnosti opravdu tak důležité?

Jsou velmi důležité. To dokazuje už samotná skutečnost, že máme pro symboly společenského postavení vycvičený pohled a každému člověku během několika vteřin přiřadíme určitý status. Na rozdíl od zvířat jsme se téměř všeho, co umíme, naučili od jiných lidí. Proto máme biologické filtry, které nám pomáhají rozpoznat, od koho se vyplatí učit se nejvíce.

A kdo to je?

Existují dvě hlavní kritéria. Jedním z nich je chování většiny. Máme tendenci dělat to, co dělá většina, a to je zpravidla i rozumné. Často se sice ptáme: „Kdyby všichni skočili z mostu, skočil bys za nimi?“

Co na to odpovíte?

Ano, protože ti, co skáčou z mostu, pravděpodobně vědí něco, co já nevím. Konformismus může být katastrofální, ale většinou je racionální. Druhým kritériem je napodobovat a učit se od těch nejúspěšnějších. Tedy od těch, kteří mají prestiž.

Proč?

V dobách, kdy šlo ještě o lov a čtení stop, bylo pro přežití zásadní učit se od těch, kteří měli nejlepší pověst. Proto jsme my lidé obecně mimořádně schopní rychle interpretovat signály statusu. Existuje mnoho studií, které působivě ukazují, jak přesně dokážeme odhadnout status dané osoby.

U člověka s levnými náramkovými hodinkami se tedy díváme i na jiné signály, abychom odhadli, zda je volba hodinek míněna ironicky, nebo snad přece jen naznačuje, že si nemůže dovolit dražší?

Ano, na základě různých signálů si vytváříme celkový dojem. Klíčovým faktorem je celkové vystupování, tedy jak sebejistě a suverénně někdo působí. Rozhodující význam má přitom řeč. Analýza toho, co někdo říká, trvá o něco déle: Používá někdo slovní zásobu typickou pro vzdělané lidi nebo složité věty? To vypovídá mnoho o úrovni vzdělání, inteligenci a původu.

A jak to?

Týká se to přízvuku, dialektu nebo cizích jazyků. Je nesmírně užitečné rychle z obsahu a způsobu vyjadřování vyvodit, zda je výhodné s někým trávit čas. Obecně řečeno, raději se obklopujeme chytrými lidmi.

Pokud někdo mluví spisovnou němčinou se švýcarským přízvukem – je to v Německu zařazeno na nějakou stupnici společenského postavení?

Řekl bych, že ne. V německy mluvícím prostoru neexistuje žádné kulturně dominantní místo, jako je tomu ve Francii nebo ve Velké Británii. Které město má vyšší status: Paříž nebo Bordeaux? Manchester nebo Londýn? Na to se dá snadno odpovědět. Ale jak je to s Hamburkem, Mnichovem nebo Curychu? Tam si člověk řekne: vlastně stejně.

Joschka Fischer během svého působení jako poslanec jednou oslovil tehdejšího německého místopředsedu Spolkového sněmu větou: „S veškerou úctou, pane předsedo, jste kretén.“ Co to vypovídalo o jeho postavení?

Tato urážka je klasickým příkladem protisignálu.

Co to je?

Vědomé porušení tabu nebo volba symbolu nižšího řádu za účelem demonstrace sebejistoty. Použití protisignálu je nákladné. Člověk si to musí moci dovolit. Neformální tón nebo vulgární výraz jako protisignál dávají najevo: Mohu tyto výrazy používat, protože nejsem vnímán jako vulgární proletář. Jednoduchá mikina s kapucí, kterou nosí Mark Zuckerberg, je rovněž protisignálem.

Abychom se vrátili k Joschkovi Fischerovi...

Ten si zjevně mohl dovolit toto značné porušení tabu. Jeho urážka byla vnímána jako projev odvahy a významně přispěla k jeho kariéře. Proto si na ni i po 50 letech stále vzpomínáme.

Alespoň vnější symboly společenského postavení se dají relativně snadno předstírat.

Naopak. Symboly společenského postavení sice vytvářejí podněty k jejich napodobování. Takzvaný fenomén mimikry lze pozorovat i v říši zvířat: pokud existují jedovatá zvířata, vzniká evoluční dynamika, díky níž nejedovatá zvířata vypadají jako ta jedovatá. Na druhou stranu si dravci vyvíjejí schopnost lépe rozlišovat, kdo je skutečně jedovatý. Je to závod ve zbrojení.

A co lidé?

Kdo vysílá autentické symboly společenského postavení, chce se odlišit od těch, kteří vysílají neautentické signály. I příjemci chtějí rozlišovat mezi pravými a falešnými signály. Proto je těžké přesvědčivě předstírat symboly společenského postavení a sankce jsou tvrdé. Pokud se v advokátní kanceláři zjistí, že někdo nosí padělané Rolexky, je to nesmírně trapné. Z toho vyplývá zmíněný závod ve zbrojení: Neustále se vymýšlejí nové symboly společenského postavení a způsoby, jak se odlišit od těch níže postavených, zatímco zespodu probíhají pokusy o vzestup. Tato dynamika utváří velkou část našeho života.

Můžete uvést další příklad?

Doktorát má prestiž, dokud se nerozšíří zpráva, že na některých univerzitách, například ve východní Evropě, platí nižší standardy. Jakmile se tato přetvářka odhalí, titul z takové vysoké školy ztratí svou hodnotu.

Nemohu se prostě rozhodnout, že mi na signálech společenského postavení nezáleží?

Těžko. Stejně jako se nemůžete rozhodnout, zda vám určité tváře připadají atraktivní, nebo ne. Samozřejmě existuje mnoho různých vkusů, ale základní vzorec se dá jen těžko změnit. Nemůžeme říct: „Nejvíce se mi líbí ten nejpomalejší sprinter.“ Stejně tak nemůžeme být ohromeni někým, kdo se vyjadřuje neohrabaně a pronáší hloupé věty. To je v rozporu s evoluční logikou, kterou nemůžeme potlačit.

Jiná kritéria pro hodnocení lidí a jejich zařazování do skupin, jako je například pohlaví nebo etnická příslušnost, jsou velmi odsuzována.

Ano, proto se v posledních desetiletích snažili najít inkluzivní jazyk a omezit diskriminační slovník. To je v zásadě naprosto smysluplné. U klasického vyjadřování se to však neděje ve stejné míře. V Německu se zcela bez zábran mluví o „Asi-Vierteln“.

O čem?

Asi-Viertel, odvozeno od slova „asozial“ (asociální). Chudé čtvrti, zanedbané čtvrti. Jak se tomu říká ve Švýcarsku?

Nejspíš „Agglo“, zkráceně od „agglomeration“ (aglomerace). Ale toto slovo není úplně ekvivalentní.

Ach, výraz „Agglo“ zase v Německu neznají. Ať už je to jakkoli, u rasistických pojmů by lidé oprávněně omdlávali. Výrazy jako „Asi-Viertel“ nebo varování před pařížskými předměstími se však téměř neřeší. Přestože jde o čistý klasismus.

Proč tomu tak je?

Na rozdíl od rasismu a sexismu jsou prestižní soudy občas oprávněné. Ponižovat lidi kvůli barvě pleti je prostě omyl. Naopak v klinice skutečně existují lepší a horší onkologové, které lze rozlišit podle jejich reputace. Překážkou při zbavování se předsudků založených na prestiži je to, že často obsahují relevantní informace. Navíc rasa a pohlaví jsou vlastnosti, které nemůžeme ovlivnit. Hodnocení osob by nemělo být založeno na takových faktorech. Věřím sice, že ani na naši třídní příslušnost nemáme velký vliv, ale ten vliv je přece jen větší než u biologických znaků.

Jak důležitý je status a strach ze ztráty statusu, pokud jde o vysvětlení úspěchu pravicově populistických stran?

Mimořádně důležité. Strach ze ztráty společenského postavení je pravděpodobně dokonce tím nejdůležitějším faktorem vůbec. To dokládají různé studie. V USA byly před a po prvních volbách Donalda Trumpa dotazovány velké skupiny lidí. Ukázalo se, že lidé nezměnili své politické postoje primárně kvůli ekonomickým krizím nebo osobním finančním potížím. Nejdůležitějším faktorem byly vnímané hrozby pro jejich společenské postavení.

Jakou roli hrají v soutěži o status morální postoje?

„Woke“ aktivisté v oblasti klimatu jednají v konečném důsledku z podobných důvodů souvisejících se statusem jako někdo, kdo nosí Rolexky.

Teď už přeháníte.

Ne. Logika morálně nabitě soutěže o status je přesně stejná jako u té materiální. Existují sociokulturní skupiny – novináři, akademici, kulturní pracovníci –, které označujeme jako „High Status, Low Pay“. Jde tedy o prestižní profese, které však nejsou nijak závratně dobře placené. Protože jejich členové nevlastní jachty, dělají si ze slov a morálních idejí svou měnu v soutěži o status. To pohání jazykovou inovaci: nejprve se říkalo „cizinec“, pak „člověk s migračním pozadím“ a najednou se musí říkat „osoba vnímaná jako migrant“. Kdo tak činí, dává najevo: Podívejte, jsem morálně citlivější než vy. S tím se dá skvěle chlubit.

Možná mají tito lidé upřímnou potřebu neubližovat ostatním. To přece nelze stavět na stejnou úroveň jako nošení drahých hodinek Rolex.

Je třeba rozlišovat. Je zcela legitimní vyloučit z našeho slovníku historické, antisemitské nebo skutečně diskriminační nadávky, protože se kvůli nim lidé cítí poníženi. Velmi často však jde o pouhou soutěž v přehánění. Pokud vás někdo „zruší“, protože jste se nepřizpůsobili zbytečné jazykové kosmetice a řeknete „clovek bez vlastního bytu“ místo „bezdomovec“, jde pouze o získání statusu ve vlastní bublině. Stává-li se to příliš často, vznikne protireakce. A přesně to se v posledních letech stalo.

Oslabuje soutěž o status, když se společnost stává bohatší?

Intuitivně to zní věrohodně, pravdou je však pravý opak. Jsou-li vyřešeny materiální otázky existence, posouvají se hodnoty směrem k seberealizaci a expresivitě: Kdo jsem a jak komunikuji to, čím chci být? Čím je společnost bohatší, tím větší je podíl spotřeby, která nakonec slouží pouze soutěži o status. S rostoucí prosperitou stoupá význam nehmotných úvah a symbolických postojů. Ačkoli objektivně nikdo nepotřebuje nespočet zimních bund, pánev od Le Creuset nebo půlhodinový střih za 120 franků.

V tak bohaté zemi, jako je Švýcarsko, by tedy měla být soutěž o společenské postavení obzvláště intenzivní. To však neplatí.

Logika je všude stejná, pouze kulturní rozmanitost je obrovská. V USA jsou často gigantické, esteticky příšerné „McMansions“ tím nejvyšším symbolem společenského postavení. Ve Švýcarsku naopak hraje větší roli exkluzivní pozemek u jezera v Ženevě. V zavedených demokraciích severní a střední Evropy se cení diskrétnost. Nejezdí se tam ve zlatém Rolls-Roycu jako v Dubaji, což se považuje za nevkusné a okázalé, ale raději se mají v garáži, kam není vidět, vybrané veterány.

Dělá nás tento boj o statusové signály a příslušnost k určité třídě skutečně šťastnými?

Ne, naopak. Status je neúprosná hra s nulovým součtem: svou pozici mohu zlepšit pouze tehdy, když se ta vaše zhorší. Je to jako v kině: kdo vstane, vidí perfektně. Když stojí všichni, nikdo nevidí lépe, ale všichni musí stát. Úroveň společenského postavení celé společnosti nelze kolektivně zvýšit. Sociální média tento stres ještě zesilují, protože umožňují nahlížet ostatním přímo do soukromého života: kam jezdí na dovolenou, co jedí, jaké oblečení nosí? Dříve se sice vědělo, že existují bohatí lidé, ale neměli jsme je neustále na očích.

Vy sami patříte k privilegovaným. Tím, že tvrdíte, že rozdíly mezi třídami a společenským postavením jsou nepřekonatelné, bráníte to, z čeho máte prospěch. Zhruba podle hesla: Tak to prostě je. Nerozčilujte se kvůli tomu, že já jsem nahoře a vy dole.

Tato námitka je oprávněná. Je velmi pohodlné tvrdit, že struktury, které mi osobně nahrávají, nelze odstranit.

Zní to, jako by teď mělo následovat „ale“.

Velmi jsem se snažil objasnit, že třídní hierarchie neschvaluji, ale že nezasloužené výhody a nevýhody považuji za nespravedlivé. Když vám řeknu, že rakovina slinivky břišní se léčí nesmírně těžko, neznamená to, že rakovinu schvaluji. Konstatuji politováníhodný fakt a snažím se vysvětlit, proč je tak rezistentní.

Vy se ale do té hry s radostí zapojujete. Nedávno jste na pódiu prohlásila, že jste za svou knihu dostala zálohu ve výši 160 000 eur. Čistý triumf nad mnoha autorkami a autory, kteří se trápí v bídě.

Byl to překvapivý kousek na otevřeném pódiu, z vlastní iniciativy bych o něčem takovém v životě nemluvil. Ale když se mě někdo zeptá, odpovím. Že někteří lidé byli pobouřeni, mi nevadí, protože jsem dostal i spoustu pozitivních ohlasů. Ironií je, že celý ten rozruch přesně potvrdil mou hlavní tezi. Nic nepřitahuje pozornost společnosti tak moc jako srovnávání žebříčků.